

A jövő század irodalma

Sándor Iván

Regényszinopszisok - 2080

Kedves Hallgatóim! Ahhoz, hogy valaki a mai program címében feltett kérdésre válaszolni próbáljon, legalább is Verne Gyulának kellene lennie. Vagy, mondjuk, H. G. Wells-nek. Vagy nyolcvan évvel idősebbnek kellene lennie. Egyikre sincs esélyem. Megpróbálom tehát elképzelni, hogy nyolcvan év múlva milyen regények jelenhetnének meg. Legyen ez ma itt a mi együttes, közös társasjátékunk.

Engedjék meg, hogy három változatot foglaljak össze néhány mondatban.

Tehát: regényszinopszisok, 2080.

Egy fiatalember visszagondol a gyerekkorára. Eszébe jut a riadtsága, amikor éjszaka neszekre ébredt; amikor a szomszéd szobából áthallatszottak a szülei lépteit. Szinte látja maga előtt a kislámpa fényét. Az árnyékokat. A sötét sarkok rejtelmét. Felidézi az érzéseket, a félelmeket, a szívet melegítő pillanatokat, az illatokat, az ízeket. A fiatalemberről férfi lesz, de megmarad benne a vágy az emlékezésre. Próbálja összerakni a történeteit, a tapasztalatait, az életét. De minden csak töredékekben marad meg. Megjelennek előtte a szülők, a barátok, a szerelmek, a tájak, a fények, a beszélgetések foszlányait is mintha hallaná. Szeretné megtartani az emlékezetében azt, aki volt, aki lett belőle, de minden homályba vész. És nem történik semmi más.

A másik változat: egy fiatalember arra ébred, hogy kopogtatnak a szobája ajtaján. Két idegen lép be. Felszólítják, hogy kövesse őket. Igen, de miért? És hová? Majd megtudja, most tartson velük. Különös dolgok történnek. Nem talál magyarázatot arra, hogy miért kell a két idegent követnie. Arra sem, hogy miért hallgatják ki. Mintha egy tárgyalás vádlottja volna. De ez sem bizonyos. Asszonyok jönnek. Tanúk. Szerelmek. Isterősök. Végül valóban ítéletet hoznak. Ezt sem érti. Ki, és miért ítélte őt el? Meg kellene értenie, hogy ki fogják végezni. De érthetetlen. A két idegen, két oldalról megragadja. Elvezetik. Egy kés emelkedik a magasba. A halála előtt, az utolsó pillanatokban már nem gondol semmire.

A harmadik változat: egy férfiú a vidéki városba érkezik. Ő az új főügyész. Megismerkedik a város potentájaival. Befogadják őt. Karrier áll előtte. A felesége is büszke rá, habár aggódik. Mi lesz, mi lehet az ára a karriernek? Egyre több helyi hatalmassággal kerül kapcsolatba. Azt tapasztalja, hogy a korrupció behálózza az egész közeletet. Mindenki megvásárolható. Neki kellene a manipulációkat leleplezni. Küzd, ám a hálóból nem tud kibújni, ő is korrumpálódik. Próbál szembenézni a lezüllesztésével, de a posványból nincs kiútja. Más esemény már nem is történik.

Bízom benne, hogy a legtöbben észrevették: Proust *Az eltűnt idő nyomában*, továbbá Kafka *A per* és Móricz Zsigmond *Rokonok* című regényének tartalmát foglaltam össze. Ezek a regények nagyjából nyolcvan év előttiak. Én azonban úgy beszéltem róluk, mintha nyolcvan év múlva írták volna meg mindhármát. Nem tudom, felfigyeltek-e arra, hogy a Proust-imitáció végén azt mondtam: és nem történik semmi más. A Kafka-imitációt azzal zártam: már nem gondol semmire. A *Rokonok* összefoglalását pedig így: más esemény már nem is történik.

Holott! Ugye tudjuk, hogy Proust regényének végén Marcel belekezd annak a regénynek a megírásába, ami maga *Az eltűnt idő...*, mert úgy érzi, hogy a megörökítés az egyetlen lehetőség önmaga szétesett énjének helyreállításához. *A per* végén Josef K. ezt mondja: mint egy kutya! Mármint, hogy így ölték meg. És úgy érzi, hogy a halála feletti szégyenérzet túléli őt. A *Rokonokban* pedig Kopjáss nem tudja elviselni a lezüllesztését, és öngyilkos lesz.

Azt szerettem volna érzékeltetni, hogy nyolcvan év múlva Marcel nem érzi már, hogy a leírással, mint cáfolhatatlanul radikális tettel össze kell raknia a szétporladó személyiséget; Josef K.-t nem éli túl a szégyene, amiért úgy végezték ki, mint egy kutya; Kopjáss nem érzi, hogy a korrupció kisváros szövevényében nem képes tovább élni. A vesszőparipám az, hogy a huszadik század történetének egyik meghatározó eseménye a személyiség roncsolódása, illetőleg, hogy a huszadik századi regény legmaradandóbb művei a veszendő én történeteibe merülnek alá. Éber óráimban az a sejtés él bennem, hogy a következő évtizedekben a ma roncsolódott énje a semmibe vész.

Mindezzel azt akarom mondani Hölgyeim és Uraim, hogy meggyőződésem szerint a jövő regényéről csak úgy lehet gondolkodni, hogy a jövő életéről a jövő emberi helyzetéről próbálunk elmerengeni. Minden kor irodalma elszakíthatatlan attól, hogy milyen benne az élet. Ez így volt nyolcvan évvel ezelőtt, és így lesz nyolcvan év múlva is. A regényíró az emberi sors felől nézi a történelmet, a historiának a lélekre, az emberi bensőre gyakorolt hatását. Úgy látom, hogy az irodalom egyik legkarakteresebb mozzanata az, hogy még jobban behúzódik a belső történésvilágokba. Így próbál valamit megmutatni abból, hogy mi van a maszkok mögött. Elnézésüket kérem, amiért egyik esszémre hivatkozom. A címe: *Rocinante újra lovast cserél*. Évszázadok óta, Cervantes óta halad a regény a maga rocinantei útján. És korszakonként változik az, aki Rocinante nyergében ül. Amiképpen az ember változik. Amiképpen a regény centrumában lévő ábrázolt személy változik. Ki ül majd évtizedek múltán Rocinante nyergében? Mivé-kivé lesz az ember? Milyen lesz a másik emberrel való kapcsolata? Az önmagával való szembenézésre még megmaradt hajlama? A szavai? Ugyan mit tudhatunk ma erről? Vajon Flaubert, amikor Bovarynérol írt, sejtette Proust Marceljének érzésvilágát? Vajon Proust, amikor erről írt, sejtette Borges fantom alakjainak érzéseit? Arról nem is szólva, hogy Flauberthez időben közel ott volt Dosztojevszkij az ő embereivel, Proust közelében Joyce a maga kisvárosával, Borgestől nem messze pedig mondjuk Saramago és Ransmayr az emberi bensőről kialakított egészen másféle vízióval.

Mindezzel arra akarok utalni, hogy amiként nyolcvan-száz éve, és amiként ma, úgy majd a jövő emberéről is többféle változathoz ad inspirációt egy majdani kor valósága. Ezzel vannak kapcsolatban a regény folyamatos formaváltozásai. A regény nyelvének változásai. Ezen a téren olyan hatalmas változásokat láthatunk, hogy a rengeteg újdonság eltakarja előttünk: a változások nem is olyan követhetetlenek. Ugyanis rendkívül sok közöttük a gyorsan fellobbanó, és gyorsan el is múló. A regény formai-nyelvi változásai is a nagy korszakváltozásokhoz kötődnek. Az antik irodalom formája-nyelve ahhoz igazodott, hogy még éltek és működtek az emberi értékrendet meghatározó nagy mítoszok. A modern irodalmat az határozta meg, hogy működött a személyiség ereje, az én integritása. A mi nemzedékeink irodalmát már az határozza meg, hogy megértjük: az ember ön- és közfeszítésként kudarca van ítélve. Jó, jó, kérdezhetik most Önök, de mégis, miben lehetünk biztosak? Azt felelném egy ilyen kérdésre: biztosak lehetünk abban, hogy semmiben nem lehetünk bizonyosak. De azért nem emelem fel a két kezemet a teljes megadás jeléül. Ha már a bizonyosságról van szó, megkockáztatom, hogy két dologban talán bizonyosak lehetünk. Az egyik az, hogy megváltozik a nagy műveknek a

korszellemre, a közgondolkodásra gyakorolt hatása. A másik az, hogy ezzel kapcsolatban megváltozik az olvasás, mint a befogadó viszonya a szöveghez.

Huxley írt az egyik szép esszéjében a harmincas években arról, hogy megszűnt a jelentős művek hatása a kortudatra. Azt hiszem, ebben tévedett. Akkor még nem volt így, de ma már így van, s a jövőben egyre inkább így lesz. Az olvasás változásával kapcsolatban pedig szeretnék Virginia Woolf egyik leírására emlékeztetni. Nem azért, mintha azt gondolnám, hogy az életmód változásának ellent lehet, ellent kell állni. De a lassúság, és kényelem ebben a példában a szöveg birtokbavételének mélységét és teljességét jelenti. Azt hiszem a változás ebben van, ebben lesz. Nem tudom szó szerint idézni Virginia Woolf mondatait, megpróbálok a saját szavaimmal összefoglalni. Olvasni. Hosszan. Nyugalmasan. Ülni a karosszékben az olvasólámpa fényénél. Érezni lapozás közben a papír tapintását. Töprengeni. Hátradőlni közben. Elnézni az ölkben megpihenő könyv felett néhány pillanatra, mielőtt újra kézbe vesszük. Megpillantani az ablakon túl a kertészt, amint lassú, biztonságos mozdulatokkal halad a fűnyíróját tolvá maga előtt a gyepen. Eltűnik az ablakmezőben. Rövidesen újra feltűnik. Visszafelé halad, miközben kézbe vesszük a könyvet, folytatjuk az olvasást. Mondanom talán nem kell, hogy egy nem a pázsitról, nem a kertészről beszélek, hanem az olvasásba való belefelejtkezés nyugalmaról, örömről.

Ahhoz, hogy a jövőt mérlegeljük, kell valami frivolság. Játékosság. Engedjék hát meg, hogy elmondjam: készülve erre a találkozásra, feltettem magamban a kérdést, hogy vajon milyen regényeket írnék nyolcvan év múlva? Semmire sem jutottam. Más módon próbálkoztam. Abból kiindulva, hogy minden változik, még az író személyisége is, de persze legkevésbé ez, azt kérdeztem magamtól, hogy vajon milyen regényeket írtam volna nyolcvan évvel ezelőtt? Talán nem kell hangsúlyoznom, hogy nem kvalitáshasonlóságról van szó egy ilyen játszmánál. Az írónak a korával, annak emberi léthelyzeteivel való kapcsolatáról van szó, a maga alkotói énjével való kontextusban. Nos, oda jutottam, hogy ha a talentumom megengedte volna, úgy nyolcvan éve olyan regényeket írtam volna, mint például Eötvös Károly *A nagy per* című munkája, vagy Kuncz Aladár *Fekete kolostora*, vagy Márai Sándor *Egy polgár vallomásai* című könyve.

Hangzatos fogalmak válnak és még inkább válnak majd fantomfogalmakká az írói munkáról. Az írónak ugyanis egyetlen dolga van és lehet, hogy ébren tartsa magában a munka alázatának szellemét. Így lehet csak alkalmas arra, hogy megtisztítsa a jelent is, a múltat is – igen, a jövőből nézve majd azt a múltat is, ami nekünk ma még jelen – a hazugságoktól. Amikor hangzatos fogalmakról beszélek, az olyan fantomfogalomra is gondolok, mint például a még sokszor emlegetett küldetésstudat. Amikor erről hallok, mindig azt gondolom, hogy akkor hivatkoznak rá, amikor nincs már hivatkozni való a kvalitásra, a művekre. Mégis mi vezessen bennünket, ha az irodalomnak az élethez való kapcsolatát mérlegeljük? Engedjék meg, hogy felolvassak néhány mondatot. Czesław Miłosz írta húsz éve. Az író erkölcséről, a munkálkodásáról, amiről itt tulajdonképpen mindvégig beszélni szerettem volna.

„Látni és leírni annyi, mint képzeletben újratereíteni valamit. A távolság, amelyet az idő rejtélye hoz létre, nem változtatja meg szükségszerűen zűrzavarrá, egyre halványabb árnyékká az eseményeket, a tájakat és az emberi arcokat. Ellenkezőleg. Tiszta fényben mutatja őket, hogy minden tény, minden dátum még pontosabb legyen, és fennmaradjon, örökké emlékeztetve az emberi elaljasodásra, de az emberi nagyságra is. Mindazok, akik élnek, megbízást kaptak mindazoktól, akik örökre elhallgattak. Az ember a kötelességének csak akkor tesz eleget, ha igyekszik pontosan rekonstruálni azt, ami volt, megtisztítva a múltat a hazugságoktól és a maszkoktól.“

Mi mást ismételnék mindezzel, mint azt, hogy a hazugságoktól és a maszkoktól való megszabadulás, a jövő irodalmának abban a piciny szakaszában, amit mi a jelen éveiként élünk át, meghatározhatja a regényíró hétköznapjait.

Sándor Iván és Alföldy Jenő előadása elhangzott Kecskeméten, 2000. március 22-én, a Jövő század irodalma című tanácskozáson, Fried István és Reményi József Tamás írása hozzászólásként érkezett. Háy János és Szigeti László élőszóban kapcsolódott a vitához.